Upamiętnianie ofiar Zagłady

Tekst metodyczny dla nauczycieli i nauczycielek przygotowujący do przeprowadzenia szkolnych wydarzeń z okazji Międzynarodowego Dnia Pamięci o Ofiarach Holokaustu lub innych wydarzeń mających na celu upamiętnienie Holokaustu

Dominika Majuk

Ocaleni z Holokaustu nie pozostaną z nami na zawsze, ale dziedzictwo ich przetrwania musi pozostać żywe. Trzeba zachować historie uratowanych – organizować wydarzenia upamiętniające, uczyć o horrorze Holokaustu, a przede wszystkim stanowczo przeciwstawiać się ludobójstwu i innym poważnym zbrodniom.

Ban Ki-moon, sekretarz generalny ONZ, 27 stycznia 2010 r.

1 listopada 2005 r. Zgromadzenie Ogólne Organizacji Narodów Zjednoczonych uchwaliło rezolucję nr 60/7 „Pamięć o Holokauście”[1]. Dokument ten potwierdza uznanie Holokaustu jako

[1] https://www.unic.un.org.pl/show.php?news=815&wid=18.

wydarzenia historycznego oraz zobowiązuje wszystkie kraje członkowskie ONZ do zachowania i przekazywania pamięci o Zagładzie europejskich Żydów w czasie II wojny światowej. Na datę corocznych obchodów Międzynarodowego Dnia Pamięci o Ofiarach Holokaustu wybrano 27 stycznia – dzień wyzwolenia obozu Auschwitz-Birkenau przez Armię Czerwoną w 1945 r.

Gdyby samo wydarzenie historyczne, jakim był Holokaust, stanowiło wystarczającą przestrogę, to w trakcie obchodów Międzynarodowego Dnia Pamięci o Ofiarach Holokaustu w 2020 r. Marian Turski, były więzień Auschwitz, nie mówiłby:

Jedenaste przykazanie: Nie bądź obojętny! Bo jeżeli nie, to się nawet nie obejrzycie, jak na was, jak na waszych potomków jakieś Auschwitz nagle spadnie z nieba[2].

60, 70 i 80 lat od tamtych wydarzeń, w dzisiejszym świecie – także pełnym konfliktów zbrojnych i prześladowań mniejszości – młodym (i nie tylko młodym) ludziom wciąż należy przypominać, że rasizm, antysemityzm i nietolerancja ze względu na pochodzenie etniczne czy przekonania religijne zawsze doprowadzą do zbrodni.

Uczniowie i uczennice powinni słyszeć o tym na różnych etapach kształcenia, podczas zajęć edukacji formalnej i pozaformalnej, w trakcie wizyt w miejscach pamięci związanych z dawnymi niemieckimi nazistowskimi obozami koncentracyjnymi i obozami zagłady, przy okazji odwiedzin lokalnego miejsca masowej egzekucji czy spaceru po terenie, gdzie mieściło się getto. Ważne jest konfrontowanie młodych ludzi z tym zagadnieniem w różnym wieku, by za każdym razem mogli zadawać inne pytania: o przyczyny i skutki, o ofiary i sprawców, o miejsce i świadków, o pamięć.

Praca z pamięcią

Dzięki znajomości historii Holokaustu możliwe jest podejmowanie skutecznych działań prowadzących do wzbudzenia aktywnej pamięci o ofiarach. Amerykańska reżyserka i artystka Juliette Sutherland[3] porównała pracę z pamięcią o Zagładzie do budowania mostu, który sięga na drugą stronę przepaści:

Ta przepaść zawsze tam będzie, ale to czyni most w pewien sposób jeszcze piękniejszym[4].

Poruszająca metafora mostu pokazuje, że edukacja może być efektywnym narzędziem budowania zrozumienia dla trudnej historii, łączenia różnych perspektyw i narracji o Holokauście oraz podtrzymywania pamięci o tragicznym losie ofiar II wojny światowej. Jest to jednak praca wymagająca czujności, wrażliwości i odwagi.

[2] https://www.auschwitz.info/pl/wspomnienie/wspomnienie-2020-75-rocznica-wyzwolenia/2020-01-27-marian-turski.html.
[3] https://www.juliettesutherland.com/.
[4] „Voices 4 Dialogue. Polish, Jewish, German Experiences", Ośrodek „Brama Grodzka – Teatr NN", Lublin 2021.

Kadr z filmu „Memento", animacji przygotowanej przez Europejską Sieć Pamięć i Solidarność wraz z Domem Konferencji w Wannsee

Półminutowy spot, oparty na rysunkach wykonanych węglem, przypomina o jednym z najtragiczniejszych wydarzeń w historii ludzkości. Jak mówi reżyser – Zoltán Szilágyi Varga, mierząc się z tematem Holokaustu, „stajemy w obliczu wypaczenia ludzkiej natury i nie znajdujemy żadnej odpowiedzi, pomimo wszystkich znanych nam badań, ustalonej liczby ofiar, dokładnego opisu zdarzeń".

Kolejna data dająca pretekst do budowania wraz z uczennicami i uczniami działań wokół pamięci o prześladowanych Żydach to 19 kwietnia. Dzień Pamięci o Holokauście i Przeciwdziałaniu Zbrodniom przeciwko Ludzkości obchodzony jest w polskich szkołach w rocznicę wybuchu powstania w getcie warszawskim. Przypomina nie tylko tragedię ofiar, ale także bohaterstwo i determinację tych, którzy odważyli się przeciwstawić otaczającemu złu i zawalczyć o swoją godność.

Polecany materiał
Infografika na temat powstania w getcie warszawskim w 1943 r.:
https://hi-storylessons.eu/wp-content/uploads/2020/04/Powstanie-w-Getcie-Warszawskim_PL.pdf

Dramat getta warszawskiego stał się jednym z symboli Holokaustu, a zarazem integralną częścią historii Warszawy – na zawsze odcisnął piętno na lokalnej tożsamości. Getta istniały w bardzo wielu miejscowościach na okupowanym przez III Rzeszę terytorium Polski i Europy, a historia ich istnienia i zagłady stanowi dziś część historii każdego z tych miejsc. W Warszawie

o dziejach getta przypomina społeczno-edukacyjna akcja Żonkile[5], organizowana corocznie od 2013 r. przez Muzeum Historii Żydów Polskich POLIN[6].

W rzeczywistości szkolnej działania edukacyjne i upamiętniające mają szansę zaistnieć jako elementy dopełniające się nawzajem – stać się dla uczennic i uczniów motywacją do pogłębiania wiedzy historycznej, pomocą w oswajaniu trudnych emocji związanych z tematem Zagłady oraz inspiracją do osobistego angażowania się w pracę z pamięcią. Idąc po takim moście, młodzi ludzie mogą spojrzeć w otchłań Zagłady z bezpiecznego dystansu.

W stronę edukacji obywatelskiej

Holokaust to przykład zbrodni przeciwko ludzkości, konieczna jest więc refleksja nad jego przyczynami, przebiegiem i skutkami. Politycznie wykorzystywane antysemityzm i rasizm doprowadziły do ugruntowania społecznie akceptowanych postaw nietolerancji i dyskryminacji wobec wybranych grup mniejszościowych, czego skutkami były przemoc i zbrodnia. To schemat, który można precyzyjnie analizować na przykładzie historii II wojny światowej, ale także wielu współczesnych konfliktów[7]. Aby w pełni odnieść się do tematu edukacji „przeciwdziałającej zbrodniom przeciwko ludzkości", niezbędne jest prowadzenie rozważań w kontekście praw człowieka i edukacji obywatelskiej. Warto wspólnie z uczennicami i uczniami zastanowić się m.in. nad poniższymi kwestiami:

- Dlaczego antysemityzm, rasizm i ksenofobia są wciąż popularnymi narzędziami populistycznej polityki, skoro wiemy, do czego mogą prowadzić?
- W jaki sposób propaganda i manipulacja medialna mogą doprowadzić do ugruntowania się rządów autorytarnych w warunkach demokratycznych?
- Dlaczego ludzie nadal są gotowi głosować na kandydatów, którzy wykorzystując istniejące stereotypy i uprzedzenia, obiecują zrobić porządek ze wszystkimi „innymi"?

Edukacja obywatelska powinna pozwolić uczennicom i uczniom świadomie rozpoznawać znaczenie wartości demokratycznych, ale także zagrożenia stojące przed nimi we współczesnym świecie. Działania mające na celu upamiętnienie ofiar Holokaustu łączą więc edukację o Zagładzie z edukacją obywatelską.

[5] 19 kwietnia 2022 r. ponad tysiąc wolontariuszek i wolontariuszy wyszło na ulice Warszawy, by wręczać przechodniom papierowe żonkile, symbol pamięci o bohaterkach i bohaterach powstania w getcie. Mieli rozdać 368 tys. żonkili – tylu Żydów i Żydówek było w Warszawie tuż przed wybuchem II wojny światowej. Jednym z ocalałych z getta był Marek Edelman, ostatni dowódca Żydowskiej Organizacji Bojowej, który 19 kwietnia, w rocznicę powstania, składał bukiet żółtych kwiatów pod pomnikiem Bohaterów Getta na warszawskim Muranowie. Żonkil stał się symbolem szacunku i pamięci o powstaniu. Zob. https://polin.pl/en/2021-daffodils-social-educational-campaign.
[6] https://polin.pl/pl.
[7] W 2022 r. projekt „Listy do Henia" zrealizowano w obliczu wojny w Ukrainie, gdzie codziennie dochodzi do aktów przemocy noszących znamiona zbrodni przeciwko ludzkości. Do udziału w wydarzeniu zaproszeni zostali przebywający w Lublinie Ukraińcy i Ukrainki. Uczestnicy i uczestniczki projektu mogli także napisać listy do ukraińskich dzieci i wrzucić je do skrzynki Teatru NN. Zob. https://teatrnn.pl/kalendarium/wydarzenia/listy-do-henia-dzien-pamieci-o-holokauscie-i-przeciwdzialaniu-zbrodniom-przeciwko-ludzkosci-19-04-2022/.

Jak działać, by pamiętać?

Jak prowadzić działania edukacyjne upamiętniające ofiary Zagłady? Tomasz Pietrasiewicz, założyciel i dyrektor Ośrodka „Brama Grodzka – Teatr NN", mówi:

Mijają lata i zadajemy sobie pytanie, jak o tym wszystkim pamiętać? Jaką formę uczestnictwa w działaniach na rzecz Pamięci możemy zaproponować młodym osobom, żeby spotkanie z tamtymi dramatycznymi zdarzeniami było dla nich ważnym i głębokim przeżyciem?[8]

Lubelski ośrodek od ponad 30 lat działa na rzecz zachowania pamięci o żydowskiej przeszłości miasta, realizując szereg działań o charakterze artystycznym, dokumentacyjnym i edukacyjnym; wciąż poszukuje własnego języka do opowiadania o dziedzictwie żydowskim[9]. Poniższe wskazówki są podsumowaniem wieloletniej pracy związanej z pamięcią o ofiarach Zagłady.

Coroczny marsz Szlakiem Pamięci „Lublin. Pamięć Zagłady", w ramach którego oznakowano miejsca związane z zagładą przedwojennej społeczności żydowskiej Lublina

Zdjęcie: Ośrodek „Brama Grodzka – Teatr NN"

[8] Tomasz Pietrasiewicz, „Kręgi pamięci", Ośrodek „Brama Grodzka – Teatr NN", Lublin 2008, s. 57, https://biblioteka.teatrnn.pl/dlibra/publication/edition/24200?id=24200&from=&dirids=1&ver_id=597775&lp=4&QI=!AC0737CCEC7BE61684692554BD188E0B-232.

[9] Przykładowe działania artystyczne: https://teatrnn.pl/brama-edukacja/misteria-pamieci/; edukacyjne: https://teatrnn.pl/brama-edukacja/dzialania-stale/; w przestrzeni miasta: https://teatrnn.pl/pamiec/szlak-pamieci/; wystawa stała: https://teatrnn.pl/43thousands/pl/wystawa-lublin-pamiec-miejsca/.

I. Historia osobista

Narracja o ofiarach Holokaustu, którą uczennice i uczniowie poznają z podręczników szkolnych, zazwyczaj ogranicza się do podania liczby zabitych. Skala dokonanej zbrodni jest niewątpliwie ważna – tłumaczy specyfikę mechanizmu Zagłady i uwydatnia wyrwę społeczną, jaka po niej pozostała. Ale zatrzymując się na tym poziomie narracji, nadal dehumanizujemy ofiary. Dlatego tak ważne jest spojrzenie poza liczby i dostrzeżenie tam żydowskich twarzy i biografii. Działania wokół losów ofiar Zagłady najlepiej budować na podstawie konkretnej historii, która jednocześnie pozwoli na nakreślenie szerokiego kontekstu historycznego, obejmującego skomplikowane relacje chrześcijańsko-żydowskie.

Projekt „Listy do Henia”
Zdjęcie: Ośrodek „Brama Grodzka – Teatr NN”

W ramach projektu **„Listy do Henia”** podejmowane są liczne działania, których celem jest ukazanie, mieszkańcom miasta, a w szczególności uczniom lubelskich szkół, zagłady lubelskich Żydów na przykładzie losów małego chłopca – Henia Żytomirskiego. Młodzież szkolna uczestniczy w warsztatach edukacyjnych, dzięki którym poznaje historię Henia w kontekście życia codziennego w polsko-żydowskim Lublinie. Pod koniec warsztatu uczestnicy piszą listy do Henia, wrzucane następnie do skrzynki pocztowej Teatru NN, która 19 kwietnia ustawiona jest przy ul. Krakowskie Przedmieście 64. To miejsce, gdzie w 1939 r. zostało zrobione ostatnie zdjęcie Henia.
Więcej informacji: www.teatrnn.pl/henio
Henio Żytomirski urodził się w 1933 r. w lubelskiej zasymilowanej rodzinie żydowskiej. Kiedy wybuchła II wojna światowa, miał 6 lat. Dzięki zachowanemu albumowi rodzinnemu poznajemy życie Henia i jego bliskich do czasu Zagłady. W 1941 r. chłopiec wraz z całą rodziną musiał przenieść się z zamieszkiwanej dotąd kamienicy przy ul. Szewskiej 3 do getta – na ul. Kowalską 11. Wiosną 1942 r. rozpoczęła się likwidacja getta, a Henio podzielił los tysięcy lubelskich Żydów.

Jeżeli jednostkowa historia ma posłużyć do symbolicznego upamiętnienia całej Zagłady, musi zostać zaprezentowana z perspektywy żydowskich ofiar – nawet jeśli narratorami będą ich sąsiedzi. Uczennice i uczniowie powinni spróbować spojrzeć na to, co się wydarzyło 80 lat temu, oczami prześladowanych Żydów. Ta perspektywa bywa pomijana, często wydaje się „obca", „nie nasza" lub znika w anonimowych uogólnieniach. Czasami zostaje przesłonięta przez opowieści podkreślające zasługi przedstawicieli różnych narodów w ratowaniu Żydów, co bywa krzywdzącym zniekształceniem historii jednych i drugich. Perspektywę żydowską trudno wydobyć na pierwszy plan szczególnie wtedy, gdy pojawia się pokusa porównywania krzywd, np. „polskich" i „żydowskich". Ale jak mówi Leora Tec[10], córka ocalonej z Holokaustu:

To, że ja dostrzegam twoje cierpienie, twoją traumę, nie jest zdradą mojego narodu. To jest uznanie naszego człowieczeństwa. Nie musimy porównywać naszych cierpień. Niestety, cierpienia wystarczy dla każdego[11].

Leora Tec – założycielka organizacji Bridge to Poland. Mieszka w USA i organizuje wyjazdy edukacyjne do Polski, podczas których odkrywa przed uczestnikami tysiącletnią historię życia Żydów w Polsce. W trakcie podróży pokazuje też, w jaki sposób Polacy upamiętniają historię polskich Żydów. Leora jest córką Nechamy Tec – autorki wielu ważnych publikacji i książek dotyczących Holocaustu.

Zdjęcie: Ośrodek „Brama Grodzka – Teatr NN"

[10] https://bridgetopoland.com/about-leora.
[11] „Voices 4 Dialogue. Polish, Jewish, German Experiences", Ośrodek „Brama Grodzka – Teatr NN", Lublin 2021.

II. Świadectwa

Siłą opowieści jest przede wszystkim autentyzm bezpośredniego przekazu od Świadka Historii. Świadectwa o Zagładzie pochodzą nie tylko od nielicznych Żydów, którzy ją przeżyli, ale również od świadków i obserwatorów. Holokaust nie wydarzył się w społecznej próżni, a świadkowie przyjmowali różne postawy względem losu ofiar. Dlatego sięgając po relację osoby postronnej, trzeba uważnie odczytać intencje ukryte w jej narracji.

Zorganizowanie spotkania z osobą, która może podzielić się z uczennicami i uczniami swoimi doświadczeniami z okresu II wojny światowej, jest dzisiaj już niemal niemożliwe[12]. Aby przygotować się na taki moment, stworzono archiwa gromadzące świadectwa uczestników tamtych wydarzeń. Wspomnienia opowiedziane w pierwszej osobie, bogate w zaskakujące szczegóły i przekazujące osobiste emocje, są unikatowym źródłem wiedzy, a także wyjątkowym materiałem edukacyjnym. Prezentacja nagrania nie zastąpi spotkania z żywym człowiekiem[13], ale sprawi, że uczniowie i uczennice usłyszą tembr głosu i zobaczą twarz osoby, która doświadczyła traumy wojny, poznają historię z ust kogoś, kto ją przeżył.

Wybrane przykłady instytucji tworzących archiwa gromadzące relacje świadków Zagłady:

- The USC Shoah Foundation: https://sfi.usc.edu/
- United States Holocaust Memorial Museum: https://www.ushmm.org/
- Yad Vashem: https://www.yadvashem.org/
- Fortunoff Video Archive for Holocaust Testimonies: https://fortunoff.library.yale.edu/
- Centropa: https://www.centropa.org/en
- Żydowski Instytut Historyczny: https://www.jhi.pl/
- Ośrodek „Brama Grodzka – Teatr NN": https://teatrnn.pl/

Czasami świadectwa, którymi dysponujemy, są bardzo ograniczone, a dotarcie do szczegółowych materiałów o danej historii nie jest możliwe. Pozostajemy wówczas z przekazem nieprecyzyjnym, niekiedy sprzecznym. Praca z fragmentaryczną historią wymaga znalezienia odpowiedniej formy[14], ale też pozwala na snucie rozważań o ulotności i ograniczeniach pamięci oraz jej znaczeniu dla nas dzisiaj. Siła takich historii może przejawić się w nieoczywistym pobudzeniu empatii wobec często bezimiennych bohaterów, chociażby chłopca, który osiwiał w drodze na egzekucję, przerażonych twarzy widocznych w okienkach pędzących wagonów czy kobiety, która opuszczając w pośpiechu swój dom, zaniosła sąsiadce poduszkę na przechowanie, obiecując, że po nią wróci. Historie te oddają istotę Zagłady, pokazując zagubione ofiary, których tożsamości nigdy nie uda się w pełni ustalić.

[12] IHRA, „Teaching About the Holocaust without Survivors", https://www.holocaustremembrance.com/resources/educational-materials/teaching-about-holocaust-without-survivors.
[13] USC Shoah Foundation's Dimensions in Testimony to pionierski projekt, który łączy zaawansowane techniki filmowania ze specjalistycznymi technologiami wyświetlania i przetwarzania języka naturalnego nowej generacji w celu stworzenia interaktywnej biografii. Pozwala on na prowadzenie rozmowy w czasie rzeczywistym z osobami, które przeżyły Holokaust, i innymi świadkami ludobójstwa, których relacje zostały wcześniej zarejestrowane za pomocą nowoczesnych technologii. Więcej informacji: https://sfi.usc.edu/dit.
[14] Przykłady działań: publikacja – „Opowieści zasłyszane", Ośrodek „Brama Grodzka – Teatr NN", Lublin 2013 (https://biblioteka.teatrnn.pl/dlibra/publication/51767/edition/48579); projekt – „Lublin. 43 tysiące" (https://teatrnn.pl/43thousands/pl/).

Fragment wywiadu z Elżbietą Ficowską
Link do wywiadu: https://www.youtube.com/watch?v=HSoGHEsz-l0

Historia Elżbiety Ficowskiej

W getcie warszawskim Henia Koppel urodziła córeczkę. Aby ratować dziecko, dzięki konspiracyjnym kontaktom przekazała je na „stronę aryjską", choć nie było gwarancji, że dziewczynka tam przeżyje. Sześciomiesięcznemu dziecku podano lek nasenny i wywieziono je w drewnianej skrzynce ukrytej wśród cegieł. W skrzynce znajdowała się także srebrna łyżeczka, a na niej imię i data urodzenia: „Elżunia, 5 I 1942". Henia zginęła 3 listopada 1943 r. w obozie w Poniatowej. Ojciec Elżbiety – Josel – został zastrzelony podczas likwidacji getta. Wywiezienie dziecka zorganizowała Stanisława Bussoldowa, 56-letnia położna, działaczka konspiracyjna, która wyprowadzała ludzi z getta i odbierała porody ukrywających się Żydówek. W jej mieszkaniu tymczasowe schronienie znajdowały żydowskie dzieci. Chociaż nie miała tego w planach, Bussoldowa na stale zaopiekowała się dziewczynką. Dzieciństwo dziewczynki podczas okupacji upłynęło w warunkach bezpieczeństwa i relatywnego dostatku, z dala od tematu Zagłady. W latach wojny Elżbieta była ukrywana przed Niemcami, z kolei po wojnie – przed organizacjami żydowskimi odzyskującymi ocalone dzieci. Miała 17 lat, gdy dowiedziała się, że jest Żydówką. Stanisława Bussoldowa została uhonorowana tytułem Sprawiedliwej Wśród Narodów Świata.

Szczególnym rodzajem źródła o charakterze wspomnieniowym są księgi pamięci[15] – swoiste kroniki dawnych sztetli spisane po wojnie przez ocalałych. Przechowują one obrazy życia żydowskiego w przedwojennych miejscowościach, zbierają okruchy świadectw Zagłady, opisują powojenne losy tych nielicznych, którzy przeżyli. Pojawia się coraz więcej tłumaczeń ksiąg pamięci na język polski – także z inicjatywy lokalnych środowisk[16].

Nie wszyscy świadkowie byli gotowi dzielić się swoimi historiami publicznie. Jednak ich przekaz przetrwał w pamięci rodzinnej. Wyjątkową możliwość poznania poruszających historii dają kontakty z potomkami Żydów, którzy przed II wojną światową mieszkali np. na terenie II Rzeczypospolitej[17]. Oprócz historii rodzinnej, często uzupełnionej zdjęciami i dokumentami, pojawia się perspektywa konkretnej osoby, która tę historię nosi w sobie. Możliwości techniczne

[15] YIVO Institute for Jewish Research, Biblioteka Ksiąg Pamięci (Yizkor Books), https://www.yivo.org/Yizkor; fragmenty tłumaczeń: https://www.jewishgen.org/yizkor/Translations/.
[16] „Tam był kiedyś mój dom... Księgi pamięci gmin żydowskich", wybór, opracowanie i przedmowa Monika Adamczyk-Garbowska, Adam Kopciowski i Andrzej Trzciński, Lublin 2009. Promocja książki: https://teatrnn.pl/kalendarium/wydarzenia/tam-byl-kiedys-moj-dom-ksiegi-pamieci-gmin-zydowskich/.
[17] Przykłady działań: Zjazd Lublinerów (https://teatrnn.pl/lubliners/); współpraca z Netą Żytomirską-Avidar przy projekcie „Listy do Henia" (https://teatrnn.pl/henio/archiwum-dzialan/); Misterium Pamięci Ocalone Losy (https://teatrnn.pl/kalendarium/wydarzenia/misterium-pamieci-ocalone-losy-17-marca-2012/).

pozwalają dzisiaj na organizowanie spotkań online, na odległość. Takie osoby chętnie dzielą się nie tylko opowieścią o losach swojej rodziny, ale także doświadczeniem ludzi z drugiego i trzeciego pokolenia ocalonych z Zagłady. Często perspektywa ta bywa dla uczennic i uczniów czymś nowym i interesującym. Pomaga choćby zetknąć się z zagadnieniem kontrowersji związanych z postrzeganiem świadków i obserwatorów Holocaustu w rodzinach ocalonych. Jest to zjawisko skomplikowane psychologicznie, odnoszące się do różnych doświadczeń i różnego postrzegania indywidualnych sytuacji w dobie II wojny światowej i Zagłady.

III. Perspektywa czasowa

Pracując z uczennicami i uczniami nad daną historią z okresu II wojny światowej, należy również sięgnąć do okresu przedwojennego i zarysować sytuację powojenną. Pokazanie takiej perspektywy czasowej pozwoli młodym ludziom spojrzeć na konkretne wydarzenia jak na pewien proces historyczny, przeanalizować jego złożone przyczyny i długofalowe skutki.

Bohaterowie historii to nie „tylko" ofiary Zagłady. Mieli swoje życie przed wybuchem wojny, własne ambicje, porażki i marzenia. Byli częścią lokalnej społeczności i funkcjonowali w ramach przez nią określonych. Ich los wpłynął na los całej wspólnoty, która po wojnie musiała określić swoją tożsamość na nowo. Jeśli usunęła z niej pamięć o żydowskich współmieszkańcach, to będzie jej trudno zaakceptować i podejmować lokalne działania na rzecz upamiętniania ofiar Holokaustu. Uczennice i uczniowie powinni umieć dostrzec problemy z tym związane i próbować na nie reagować, bazując na poczuciu lokalnej wspólnoty losów.

IV. Czytanie przestrzeni

Przestrzeń jest nośnikiem pamięci. Warto więc zachęcić młodzież do spojrzenia na najbliższą okolicę jako na miejsce noszące w sobie ślady związane z materialnym i niematerialnym dziedzictwem żydowskim. Jeśli obecnie w topografii miasta nie ma zachowanych żydowskich miejsc kultu, budynków mieszkalnych czy obiektów użyteczności publicznej, można je odnaleźć w materiałach archiwalnych – na przedwojennych mapach, zdjęciach lub w lokalnej prasie. Odczytanie zmian, jakim została poddana przestrzeń, pozwoli uczennicom i uczniom odkryć jej nowe znaczenia. Jeśli park miejski był kiedyś żydowskim cmentarzem, a na terenie boiska szkolnego stała synagoga, młodzież będzie miała okazję do wejścia w dialog i z przestrzenią, i z pamięcią o ludziach, którzy ją niegdyś współtworzyli. Historia żydowska jest także częścią historii lokalnej i nie stoi w opozycji do „naszej" historii. Domy, gdzie kiedyś mieszkali żydowscy obywatele, mają dzisiaj inną historię własności, o którą też warto pytać. Prawda o wspólnej, choć trudnej przeszłości może pomóc młodzieży w podjęciu świadomych działań upamiętniających w lokalnej przestrzeni. Craig Hall, dyrektor Lexington Community Education[18], odnosząc się do trudnej pracy z pamięcią o Zagładzie, powiedział:

[18] https://lexingtoncommunityed.org/.

Cokolwiek zostanie stłamszone – powróci. I objawi się albo jako jakiś rodzaj choroby, albo jako wezwanie do pracy z pamięcią. Trzeba ręcznie wykonać tę pracę: przeprowadzić prace badawcze, spisać to wszystko i podjąć cały ten wysiłek umysłowy lub emocjonalny. Ale dzięki temu mamy przygotowaną przestrzeń dla tych imion, twarzy, wspomnień; miejsce, do którego możemy dotrzeć i z którego możemy iść dalej[19].

Sound in the Silence to międzynarodowy interdyscyplinarny projekt edukacyjny organizowany przez Europejską Sieć Pamięć i Solidarność, skierowany do młodzieży szkół średnich. W towarzystwie artystów i pedagogów międzynarodowa grupa uczniów odwiedza miejsca pamięci, gdzie poprzez badanie przestrzeni zgłębia wybrane tematy związane z historią totalitaryzmów w Europie Środkowo-Wschodniej, a następnie bierze udział w kilkudniowych sprofilowanych warsztatach artystycznych. Projekt kończy się przedstawieniem teatralnym przygotowanym przez uczestników. Na zdjęciu: występ teatralny w ramach projektu Sound in the Silence, bunkier Valentin, Brema, Niemcy, październik 2019 r.

[19] „Voices 4 Dialogue. Polish, Jewish, German Experiences", Ośrodek „Brama Grodzka – Teatr NN", Lublin 2021.

V. Aktywna pamięć

Działanie upamiętniające ofiary Zagłady powinno być poszukiwaniem odpowiedzi na pytanie: Co możemy zrobić, aby zaświadczyć o istnieniu ludzi, którzy podczas wojny zostali wymordowani i skazani na zapomnienie? Tomasz Pietrasiewicz proponuje:

Najprostszym sposobem utrzymywania przy życiu tych zdarzeń jest opowiadanie o nich na różne sposoby. Każdy, kto zdecyduje się opowiedzieć jakąś historię, używając do tego wybranej przez siebie formy, sprawia, że ta historia będzie żyć, a on staje się jej opiekunem. W jakimś sensie dokonuje się wtedy symboliczny akt adopcji Pamięci. Dzięki temu ta adoptowana historia nie ulega zapomnieniu[20].

Jeśli będzie to opowieść, z której bohaterem lub bohaterami młodzi ludzie mogą się w jakiś sposób identyfikować – chociażby za sprawą miejsca zamieszkania, zbliżonego wieku czy dylematów osobistych – to będą ją przekazywać dalej własnymi słowami i adekwatnymi środkami wyrazu. Opowiadanie historii może przybierać najróżniejsze formy artystyczne, parateatralne, dziennikarskie czy internetowe. Młodzi ludzie chętnie zaangażują się w tworzenie muralu, komiksu, interaktywnej mapy, filmików zamieszczanych w mediach społecznościowych, jeśli zaproponuje się im historię, którą będą chcieli opowiedzieć[21].

Aby dokonać symbolicznego przywrócenia tożsamości ofiarom Zagłady, wystarczą także proste gesty: odczytanie nazwisk, napisanie listu, przejście w marszu pamięci na miejsce mordu i położenie na nim kamienia[22]. Taki indywidualny akt pamięci ma potencjał przemiany młodych ludzi z biernych odbiorców wydarzenia w jego zaangażowanych uczestników. Pozwala im przybliżyć się do osób, których los chcą upamiętnić i dla których chcą wzbudzić autentyczne współczucie.

Jak ważna jest dzisiaj praca z pamięcią, przypomina Craig Hall:

Historia mówi nam, że ludzie nieczęsto zgłaszają się na ochotnika, żeby wykonać tę ciężką pracę, gdyż boją się lub wstydzą albo myślą, że to nie ma nic wspólnego z ich życiem teraz. Jednak jeśli to nie ma nic wspólnego z naszym współczesnym życiem, istnieje ryzyko, że to wszystko się niestety powtórzy[23].

[20] Tomasz Pietrasiewicz, „Opowiadanie Świata Teatru NN", https://teatrnn.pl/opowiadanie-swiata/opowiadanie-swiata-teatru-nn/.
[21] Przykłady działań: Dom Pamięci: historia Arnsztajnów (https://teatrnn.pl/kalendarium/wydarzenia/dom-pamieci-historia-arnsztajnow/); Mural Pamięci „Memories Give Life" (https://teatrnn.pl/kalendarium/wydarzenia/mural-pamieci-graffiti-memories-give-life/); projekt „Dzieci z Ochronki – Powrót" (https://teatrnn.pl/kalendarium/wydarzenia/dzieci-z-ochronki-powrot/); Historia mówiona. Adaptacje (https://teatrnn.pl/brama-edukacja/historia-mowiona-adaptacje/); projekt „Listy do Henia" (https://teatrnn.pl/henio/).
[22] Działania stałe upamiętniające Zagładę lubelskich Żydów prowadzone przez Ośrodek „Brama Grodzka – Teatr NN": https://teatrnn.pl/brama-edukacja/dzialania-stale/.
[23] „Voices 4 Dialogue. Polish, Jewish, German Experiences", Ośrodek „Brama Grodzka – Teatr NN", Lublin 2021.

Współfinansowane przez Unię Europejską

Sfinansowano ze środków Unii Europejskiej. Wyrażone poglądy i opinie są jedynie opiniami autora lub autorów i niekoniecznie odzwierciedlają poglądy i opinie Unii Europejskiej lub Europejskiej Agencji Wykonawczej ds. Edukacji i Kultury (EACEA). Unia Europejska ani organ udzielający dotacji nie ponoszą za nie odpowiedzialności.

Redakcja merytoryczna: Urszula Bijoś | Tłumaczenie: Mikołaj Sekrecki | Korekta: Marta Grygoruk